

ІСТОРИЧНА СОЦІОЛОГІЯ: СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТОК У КОНТЕКСТІ СОЦІОКУЛЬТУРНОГО БУТТЯ

У статті визначені основні положення і напрями розвитку історичної соціології як окремої галузі соціологічних знань. Таке твердження – вимога часу, оскільки сама соціологія все більше починає звертатися до історичного минулого, соціальних зв'язків поколінь, соціально-історичного досвіду і його впливу на сучасність. Звідси завданням і метою історичної соціології є дослідження цих непростих соціальних процесів у соціально-історичному просторі саме з позицій соціологічної теорії.

Ключові слова: історична соціологія, соціальні зв'язки і відносини, історичне минуле, сучасність, суспільство.

Актуальність. Суспільні трансформації актуалізують пошук шляхів адекватного розвитку соціологічної теорії, обумовлюють інтерес соціологів до соціально-історичного минулого як передумови прогнозу майбутнього. Звернення до нього збагачує розуміння соціальних процесів сучасності. Історія ХХ – початку ХХІ століття – історія революцій, воєн, трансформаційних процесів і перебудов як національно-державного, так і світового рівня. Все це спонукає науковців до переосмислення епохи та дослідження складних суспільно-політичних і соціально-економічних проблем як історичного минулого, так і сьогодення. У цьому важливість та актуальність розробки основних ідей та положень історичної соціології.

Мета і завдання. Метою статті є: проаналізувати і розкрити основні напрями дослідження історичної соціології. Виходячи з поставленої мети, визначено такі **завдання:** дослідити етапи становлення і розвитку історичної соціології; окреслити предметну сферу та теоретико-методологічні засади історичної соціології; з'ясувати зародження і сучасний стан вітчизняної історичної соціології.

Рівень дослідження проблеми. Дослідженням у царині історичної соціології займалися відомі соціологи та історики – М.Вебер [2], П.Сорокін [17], В.Ключевський [6], Р.Козеллек [7], Ю.Левада [10], М.Хальбвакс [19] та ін. Серед українських вчених недалекого минулого варто назвати М.Грушевського [4], Д.Донцова [5], М.Шаповала [21], В.Липинського [11] та ін. Сьогодні даними питаннями цікавляться такі дослідники: П.Штомпка [22], П.Коннертон [8], П.Нора [13], Я.Алстед [1], Ф.Абрамс [20], А.Мартинов [12], П.Кутуєв [9], В.Пержун [14], М.Романовський [15], Ю.Сорока [16], Ж.Тощенко [18] та ін.

Виклад матеріалу. У соціологічній науці, особливо в Україні, існують не чисельні теоретичні розробки дослідження в галузі історичної соціології. Звідси не просто виявити специфіку історичної соціології з позицій соціологічного знання, як не просто знайти співвідношення між історією і соціологією. Одні автори більше схиляються до історії, відводячи соціології інструментальне місце, інші вирішують виключно соціологічні завдання. Можна вирізнити щонайменше два взаємопов'язаних підходи в цій проблемі. Перший стосується соціологічних концепцій, що розробляють для аналізу історичних даних, а також для виявлення соціальних закономірностей за допомогою соціологічного аналізу історичного розвитку. Для іншого підходу притаманним є використання історичних даних для ілюстрації чи перевірки певних соціологічних концепцій або розбудови теорії генезису окремих соціальних явищ і процесів.

Звідси можна констатувати, що даними проблемами, свого часу, займалися як історики, філософи, так і соціологи: Г.Антипов, Р.Арон, М.Барг, А.Гулига, А.Гуревич, Г.Касьянов, В.Колеватов, Р.Дж. Коллінгвуд, П.Кравченко, Е.Лооне, Б.Могильницький, А.Ракитов, Д.Тош, В.Устьянцев та ін.

Найбільше уваги становленню історичної соціології як окремої галузі соціологічного знання приділяв М.Вебер, а його теорія капіталізму у праці «Протестантська етика і дух капіталізму» [2],

на думку дослідників наукової спадщини соціолога, може слугувати основою до універсальної історичної соціології. М.Вебер одним з перших впровадив застосування емпіричних досліджень історичних процесів за допомогою точних соціологічних понять. Більше того, вся наукова діяльність М.Вебера як соціолога ґрунтувалася на якісній історичній ерудиції, яскравим прикладом якої є його відомі праці «Протестантська етика і дух капіталізму», «Господарство і суспільство», «Покликання до політики», «Політичні спільноти і господарство» та ін. Своєрідне бачення історичної перспективи привело вченого до заперечення позаісторичних механістичних «законів історії» і змусило звернутися до аналізу конкретних соціально-історичних змін [14, с. 50].

Розвиток сучасної соціологічної теорії обумовлює підвищення інтересу до історичного минулого. Звернення до історії розширює можливості та важелі самої соціології, поглиблює розуміння соціальних процесів. Американський соціолог Ф.Абрамс писав, що «соціологічне пояснення є поясненням історичним» [20, с. 16]. Цими словами, на наше переконання, він обґрунтовує давно назріле положення про необхідність відмови від погляду, що історія вивчає окремі факти, а соціологія формулює загально визнані гіпотези. Звідси, можна робити висновок про зростаючий вплив на саму соціологію та історію порівняно нової галузі соціологічного знання – історичної соціології. На це звертає увагу один з українських дослідників проблем історичної соціології А.Мартинів [12].

Історичну соціологію як пошук загального в історичному процесі розглядав відомий історик В.Ключевський. У своїх історичних працях він ставив «соціологічні завдання», називав історію підготовчими сходами «наукової споруди соціології». З часом, за його словами, з науки про те, як будувалося людське співжиття – «і це буде заслугою історичної науки» – може виробитися загальна соціологічна частина її – «наука про загальні закони людських суспільств» [6, с. 297-303]. У такому ж напрямку розглядав взаємодоповнення історії та соціології відомий американський соціолог П.Сорокін, аналізуючи цикли соціально-історичного процесу [17, с. 125-127].

У наш час даними проблемами займаються як історики, так і соціологи на Заході: Ф.Абрамс, Ч.Тіллі, Я.Алстед, П.Коннертон, П.Нора, П.Штомпка та інші; в Росії – В.Бойков, В.Єльчанінов, М.Масловський, Б.Миронов, М.Романовський, Ж.Тоценко, А.Черних та ін.

Продовженням становлення і утвердження історичної соціології, як самостійного напрямку соціології, є ХІХ Міжнародний конгрес історичних і соціально-гуманітарних наук в Осло (6 – 13 серпня 2000 року), де порушувалися питання важливості переходу на рівні парадигм від локальної до глобальної історії [14, с. 51]. Розв'язання цього завдання вимагає удосконалення теоретичного рівня історичної науки, а це можливо тільки при налагодженні нових методологічних та концептуальних зв'язків з іншими соціальними науками, серед яких не останнє місце посідає соціологія. Виявом таких зв'язків і є дослідження в галузі історичної соціології.

Говорячи про розвиток історичної соціології в Україні, варто буде зауважити, що своїми коріннями вона сягає кінця ХІХ – початку ХХ століття. Серед науковців, які стояли у витоків української соціології, вивчали певні аспекти та особливості історичної соціології, ролі людини (особистості) в історії, досліджували соціальні процеси тодішньої України, її національно-визвольний рух, взаємозв'язок соціального і національного тощо, можна згадати І.Франка, М.Грушевського, Д.Донцова, В.Липинського, М.Шаповала, О.Бочковського, Ю.Липу, Д.Чижевського та ін.

До прикладу, Д.Донцов у своїх наукових і літературно-публіцистичних розвідках приділяв увагу як соціальним проблемам тогочасного українського суспільства, так і національним, хоча необхідно зауважити, що питання національного характеру, етнічної свідомості і самосвідомості, завдання національно-визвольного руху він ставив на перше місце. Героїчне історичне минуле, споконвічна боротьба українського народу за свою незалежність, воля як вияв цієї боротьби, устремління, самопожертва і відданість, а також знання, оцінка і осмислення рідного історичного минулого, своїх традицій – ось шлях до свободи і незалежності. Думки, погляди та ідеї свого «чинного націоналізму» щодо майбутнього української нації і державності Д.Донцов виклав у, донедавна забороненій, праці «Націоналізм» [5].

Окремої уваги заслуговує наукова спадщина В.Липинського, який займався розробкою теоретичних проблем історичної соціології. Він аналізує питання соціальної відповідальності

національної еліти, національної аристократії як соціальної групи, яка має бути на сторожі інтересів та цінностей свого народу. Іншими словами, аристократія – це не щось наперед дане, а соціальні групи людей, що мають самі створити себе, виправдати своє право на існування і захист інтересів своєї держави. При цьому В.Липинський поняття нації трактує так: «Ніхто нам не збудує держави, коли ми її самі не збудуємо, і ніхто з нас не зробить нації, коли ми самі нацією не схочемо бути» [11, с. 82]. Дуже актуальні й значущі слова саме сьогодні для українського суспільства. Також важливим моментом в історико-соціологічних доробках В.Липинського є його звернення до такого поняття, як історична пам'ять. Без історичної пам'яті не може існувати людина і народ взагалі. Якщо в нації немає історичної пам'яті вона перестав функціонувати як органічна одиниця соціально-історичного процесу, її розвиток уповільнюється.

У сучасній Україні останніми роками з'являються публікації, в яких досліджується тематика історичної соціології. Можна назвати роботи Є.Головахи [3], А.Мартінова [12], П.Кутуєва [9] В.Пержуна [14], Ю.Сороки [16] та інших, а також появу першого альманаху з соціальної історії «Соціум». Крім цього у 2014 році на базі Національного політехнічного університету «КПІ» була проведена перша в Україні Міжнародна науково-практична конференція з проблем історичної соціології, а у 2016 році ці питання також розглядалися на X Всеукраїнському соціологічному форумі у місті Львів.

Українські соціологи приходять до висновку, що вивчення науково-теоретичних засад історичної соціології, як галузі соціологічного знання, вимога часу. Зумовлено це, у першу чергу, самим предметом соціології, яка звертається до визнання історичного минулого, соціальних зв'язків поколінь, впливу історичного минулого, історичної пам'яті на сучасність, ставленням і оцінкою історичного минулого та його відомих діячів у регіонах України тощо. Завдання історичної соціології – дослідження цих складних соціально-історичних процесів саме з позицій соціологічної теорії. Ми переконані, що, відтворюючи генетичний зв'язок між поколіннями, соціально-історичний досвід забезпечує соціокультурне успадкування і спадкоємність у складному процесі розвитку людського суспільства. Накопичення і передача досвіду з покоління в покоління, соціальні відносини і зв'язки, що були в минулому і мають вплив на сучасне, складають суттєву та необхідну характеристику суспільного поступу, а це є одним з важливих моментів дослідження історичної соціології.

Особливістю історичної соціології є теза, що історія та соціологія розв'язують дуже близькі пізнавальні завдання. Ця «спорідненість» яскраво виявляється у предметній сфері. Предмет соціології – соціальна діяльність людини, соціальні відносини та процеси, спільноти і суспільства як цілісні системи, їхні функції та структури і т.п. Соціологія вивчає стан та динаміку власного предмета, спираючись на соціальні факти та емпіричні дані, отримані за допомогою соціологічних, а також інших наукових підходів та методів. Історію цікавить соціальне буття людини в минулому. При цьому соціологія та історія володіють можливостями на методологічному рівні доповнювати одна одну. Виходячи з даного контексту, важливими і актуальними стають наукові-практичні та теоретико-методологічні проблеми відродження досліджень у контексті історичної соціології, вивчення проблем міждисциплінарного теоретичного синтезу історії та соціології.

На сьогодні існує декілька визначень предметного поля та кола теоретичних проблем, які покликана розв'язувати історична соціологія. Так, польський соціолог П.Штомпка визначає історичну соціологію як особливий теоретико-методологічний напрям, який порушує конкретні історичні проблеми, маючи на меті їх соціологічний аналіз [22, с. 111]. Цікаві напрацювання в цій галузі знань британсько-німецького соціолога Н.Еліаса, котрий виступав за співпрацю істориків та соціологів і критикував останніх за їхній «відступ у сучасне», а також американського соціолога Ч.Тіллі, який наполягав на посиленні інтеграції історії та соціології й доводив, що соціологія має дістати історичне обґрунтування [14, с. 51].

Історична соціологія в межах дослідницького підходу розглядає суспільні процеси у порівнянні, виступаючи ядром теорії соціальних змін. З іншого боку, вивчаючи соціальну реальність як таку, що історично відбулася, як продукт того, що уже сталося, вона спроможна аналізувати ті нереалізовані позитивні можливості, що так і залишилися можливостями та були відкинуті з тих чи інших причин. У цьому сенсі історична соціологія досліджує такі поняття, як спадкоємність

поколінь і соціальне перенесення інновацій та можливостей, що робить реальним прогнозування результатів реформ, а також шляхи їх реалізації.

Не дивлячись на різні методологічні підходи і трактування щодо предметного поля історичної соціології в структурі соціологічного знання, можна виділити, на нашу думку, деякі загальні компоненти дослідження власне історичної соціології:

- сконструйоване історичне минуле, якого уже не існує, але воно впливає на суспільні відносини сьогодні (відношення до минулого через його оцінку, переживання, співучасть і т.ін.);
- спадкоємна діяльність поколінь (взаємозалежність та взаємодоповнення соціально-історичної роботи минулих поколінь і поколінь сучасних, вплив минулого на сучасне);
- соціальна пам'ять, історична пам'ять (пам'ять поколінь, яка завжди присутня у народі, нації, суспільстві);
- історична свідомість як колективна свідомість, як соціальний факт, яка допомагає усвідомити минуле, критично його інтерпретувати у сучасності;
- соціально-історичний простір і час (триєдина якісна ознака, що відбиває взаємообумовленість і взаємовплив минулого, сучасного і майбутнього).

Отже, історична соціологія забезпечує єдність аналізу соціально-історичного минулого, сучасного й майбутнього часового континууму соціологічного теоретизування та емпіричних досліджень за допомогою включення історичного минулого до аналізу досліджуваних об'єктів. Більш ширше це можна трактувати як соціологічний ретроспективний аналіз соціальних інститутів, структур, цінностей минулого; побудова теорій і концепцій соціології на емпіричній основі історичного (і сучасного) матеріалу; історія сучасності як епохи, що спирається на соціологічне засвоєння минулого; реальні можливості прогнозування суспільного розвитку на уроках соціально-історичного минулого.

Висновки. Як підсумок, ми спробуємо певною мірою поділитися нашими міркуваннями щодо подальшого розвитку історичної соціології. Історична соціологія не може відриватися від загальноновизнаних принципів, які характеризують предмет соціології загалом. Але в сучасній соціологічній науці існують різні точки зору на предмет соціології. У нашому випадку предмет соціології, на наш погляд, складає реальну суспільну свідомість в її соціально-історичному вимірі, діяльність і поведінку людей, соціокультурні умови функціонування як свідомості, так і поведінки. Отже, в такому розумінні дане твердження можна віднести і до предмету історичної соціології. Враховуючи специфіку цієї галузі соціологічного знання, на перший план ми повинні ставити конкретні історичні умови, ті реальні обставини, в яких діяли люди, але з позицій вимог соціологічної науки – виявляти не стільки одичне, неповторне, об'єктивно обумовлене, а особливе і навіть загальне, що дасть змогу згрупувати і класифікувати одичні явища та процеси в різних історичних середовищах. Відповідно, не менш серйозне значення в такому розумінні даної проблематики має аналіз історичної свідомості, історичної пам'яті в життєдіяльності людей по реалізації мотивів, цінностей, установок, що мають пряме або опосередковане відношення до історичного досвіду і пам'яті народів та націй. Вважаємо, що наукове осмислення і вирішення цих питань потребує творчого підходу, оскільки дасть можливість подальшого розвитку міждисциплінарного зв'язку соціології та історії, а як результат – виділення і утвердження історичної соціології в окремий напрямок спеціальної і галузевої соціології.

Література

1. Алстед Я. Историческая социология – зачем и как? / Я.Алстед // Социологические исследования. – 2005. – №5. – С. 122-128.
2. Вебер М. Протестантська етика і дух капіталізму / Макс Вебер. – К.: Основи, 1994. – 261 с.
3. Головаха Є. Соціологічне знання: специфіка, критерії науковості та перспективи розвитку / Євген Головаха // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2004. – №1. – С. 5-14.
4. Грушевський М. Початки громадянства: генетична соціологія / Михайло Грушевський. – К.: Наукова думка, 1997. – 234 с.
5. Донцов Д. Націоналізм / Дмитро Донцов // Геополітичні та ідеологічні праці. – Львів: Кальварія, 2001. – Т.1. – С. 91-239.
6. Ключевский В.О. Афоризмы. Исторические портреты и этюды. Дневники / В.О.Ключевский. – М.: Мысль, 1993. – 415 с.

7. Козеллек Р. Минуте майбутне. Про семантику історичного часу / Р.Козеллек. – К.: Дух і літера, 2005. – 317 с.
8. Коннертон П. Як суспільства пам'ятають / Пол Коннертон. – К.: Ніка-Центр, 2004. – 184 с.
9. Кутуєв П. Соціологія: історичні витоки та сучасні трансформації / Павло Кутуєв // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2009. – №3. – С. 183-206.
10. Левада Ю.А. Историческое сознание и научный метод / Ю.А.Левада // Философские проблемы исторической науки. – М.: Наука, 1969. – С. 186-225.
11. Липинський В. Листи до Братів-Хліборобів. Про ідею і організацію українського монархізму / В'ячеслав Липинський // Філософська і соціологічна думка. – 1991. – №10. – С. 63-83.
12. Мартинов А.Ю. Исторична соціологія / А.Ю.Мартинов. – К.: УАІД «Рада», 2004. – 288 с.
13. Нора П. Теперішнє, нація, пам'ять / П'єр Нора. – К.: Кліо, 2014. – 272 с.
14. Пержун В.В. Исторична соціологія як галузь соціологічного знання / Володимир Васильович Пержун // Вісник Харківського національного університету ім. В.Н.Каразіна. Серія: Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи. – 2010. – №889. – С. 50-53.
15. Романовский Н.В. Историческая социология: проблемы и перспективы / Н.В.Романовский // Социологические исследования. – 2002. – №10. – С. 118-128.
16. Сорока Ю. Ставлення до минулого / Юлія Сорока // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2009. – №2. – С. 47-66.
17. Сорокин П.А. Человек. Цивилизация. Общество / П.А. Сорокин. – М.: Политиздат, 1992. – 542 с.
18. Тощенко Ж.Т. Историческая память и социология / Ж.Т. Тощенко // Социологические исследования. – 1998. – №5. – С. 3-6.
19. Хальбвакс М. Социальные рамки памяти / Морис Хальбвакс. – М.: Новое издательство, 2007. – 348 с.
20. Черных А.И. История и социология: проблемы взаимодействия / А.И. Черных // Социологические исследования. – 2001. – №10. – С. 16-25.
21. Шаповал М. Загальна соціологія / Микита Шаповал. – К.: Український центр духовної культури, 1996. – 368 с.
22. Штомпка П. Социология социальных изменений / П.Штомпка. – М.: Аспект-Прес, 1996. – 239 с.

Literatura

1. Alsted Ya. Ystorycheskaya sotsyologyya – zachem y kak? / Ya.Alsted // Sotsyologicheskyye yssledovaniya. – 2005. – № 5. – S. 122-128.
2. Veber M. Protestantska etyka i dux kapitalizmu / Maks Veber. – K.: Osnovy, 1994. – 261 s.
3. Golovaxa Ye. Sociologichne znannya: specyfika, kryteriyy naukovosti ta perspektyvy rozvytku / Yevgen Golovaxa // Sociologiya: teoriya, metody, marketyng. – 2004. – № 1. – S. 5-14.
4. Grushevskyy M. Pochatky gromadyanstva: genetychna sociologiya / Myxajlo Grushevskyy. – K.: Naukova dumka, 1997. – 234 s.
5. Donczov D. Nacionalizm / Dmytro Donczov // Geopolitychni ta ideologichni praci. – Lviv: Kalvariya, 2001. – T.1. – S. 91-239.
6. Klyuchevskyy V.O. Aforyzmy. Ystorycheskiye portrety y etyudy. Dnevnyky / V.O.Klyuchevskyy. – M.: Mysl, 1993. – 415 s.
7. Kozellek R. Mynule majbutnye. Pro semantiku istorychnogo chasu / R.Kozellek. – K.: Dux i litera, 2005. – 317 s.
8. Konnernton P. Yak suspilstva pamyatayut / Pol Konnernton. – K.: Nika-Centr, 2004. – 184 s.
9. Kutuyev P. Sociologiya: istorychni vytoky ta suchasni transformaciyi / Pavlo Kutuyev // Sociologiya: teoriya, metody, marketyng. – 2009. – № 3. – S. 183-206.
10. Levada Yu.A. Ystorycheskoe soznanye y nauchnyj metod / Yu.A.Levada // Fylosofskyye problemy ystorycheskoj nauky. – M.: Nauka, 1969. – S. 186-225.
11. Lypynskyy V. Lysty do Brativ-Xliborobiv. Pro ideyu i organizaciyu ukrayinskogo monarxizmu / V'yacheslav Lypynskyy // Filofofska i sociologichna dumka. – 1991. – № 10. – S. 63-83.
12. Martynov A.Yu. Istorychna sociologiya / A.Yu.Martynov. – K.: UAID «Rada», 2004. – 288 s.
13. Nora P. Teperishnye, naciya, pam'yat / P'yer Nora. – K.: Klio, 2014. – 272 s.
14. Perzhun V.V. Istorychna sociologiya yak galuz sociologichnogo znannya / Volodymyr Vasylovych Perzhun // Visnyk Xarkivskogo nacionalnogo universytetu im. V.N.Karazina. Seriya: Sociologichni doslidzhennya suchasnoho suspilstva: metodologiya, teoriya, metody. – 2010. – № 889. – S. 50-53.
15. Romanovskyy N.V. Ystorycheskaya sotsyologyya: problemy y perspektyvy / N.V.Romanovskyy // Sotsyologicheskyye yssledovaniya. – 2002. – № 10. – S. 118-128.
16. Soroka Yu. Stavleniya do mynulogo / Yuliya Soroka // Sociologiya: teoriya, metody, marketyng. – 2009. – № 2. – S. 47-66.
17. Sorokyn P.A. Chelovek. Suvylyzacyya. Obshhestvo / P.A. Sorokyn. – M.: Polytyzdat, 1992. – 542 s.
18. Toshhenko Zh.T. Ystorycheskaya pamyat y sotsyologyya / Zh.T. Toshhenko // Sotsyologicheskyye yssledovaniya. – 1998. – № 5. – S. 3-6.
19. Xalbvaks M. Sotsyalnye ramky pamyaty / Morys Xalbvaks. – M.: Novoe yzdatelstvo, 2007. – 348 s.
20. Chernyy A.Y. Ystoryya y sotsyologyya: problemy vzaymodejstvyya / A.Y. Chernyy // Sotsyologicheskyye yssledovaniya. – 2001. – № 10. – S. 16-25.
21. Shapoval M. Zagalna sociologiya / Mykyta Shapoval. – K.: Ukrayinskyy centr duxovnoyi kultury, 1996. – 368 s.
22. Shtompka P. Sotsyologyya sotsyalnyh yzmenenyj / P.Shtompka. – M.: Aspekt-Prs, 1996. – 239 s.

Historical sociology: formation and development in the context of sociocultural being

The main prerogative of historical sociology is that it provides unity of historical past, present and future time analyzing in the context of sociological theorizing and empirical research continuum by including the historical past to the analysis of the objects.

However, historical sociology cannot break away from the admitted principles that characterize the subject of sociology in general. In our case, the subject of sociology is a real social consciousness in its socio-historical dimension, activity and behavior, socio-cultural conditions of functioning both consciousness and behavior. Considering the specificity of given branch of sociological knowledge, we have to put to the fore the specific historical conditions, the real circumstances in which people acted, but from the standpoint of social science requirements - to identify not only the individual, unique, objectively determined, and special and even common, that will make it possible to group and classify individual phenomena and processes in different historical environments. Accordingly still great importance in this sense of the problem has the analysis of historical consciousness in the life of people. It is the realization of motives, values and attitudes that are directly or indirectly relevant to the historical experience and memory of peoples and nations. We consider that the scientific understanding and addressing these issues requires creative approach as it will enable the further development of interdisciplinary communication between sociology and history, and as a result - a selection of historical sociology in a separate line of specific and branch sociology.

Keywords: historical sociology, social connections and relationships, historical past, the present and the society.

Надійшла до редакції 24.11.2016 р.